

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rów Hermana

R. XII: 2014

Data odczytu: 11.06.2014 r.

Nr 20 (395)

Data wydania: 11.06.2014 r.

955. spotkanie

Marek Szajerka

Kilka uwag do odczytu Edwarda Wiśniewskiego Rów Hermana i jego dopływy

1. Opis historyczny obszaru Rowu Hermana w II połowie XIII wieku

Jak wiadomo, jezioro Tuszewskie, leżące na wschód od Grudenz (pierwotna nazwa Grudziądza) w XIII wieku¹ zaczęło się szybko zmniejszać. Głównym powodem była regulacja Wisły – poprzez budowę wałów ochronnych (Rządź i Mokre) oraz przeprowadzanie regulacji rowów przez zamieszkałą ludność. Początkowo obszar jeziora Tuszewskiego przewyższał obszar jeziora Rudnickiego (Rudnik), ale jezioro było płytkie. Zajmowało teren od okolic Wielkiego Tarpna do obecnego Parku Miejskiego – na południu.

Ludność grodu czerpała wodę ze strugi łączącej jezioro Tuszewskie z Wisłą². Z biegiem czasu nazwano ją „Strugą Młyńską”, a to ze względu na zbudowanie Młyna Dolnego przy ujściu strugi do Wisły. Przypuszcza się, że biskup Chrystian objawszy gród Grudenz we władanie w 1226 r. założył prawdopodobnie na obecnej Górze Zamkowej tzw. „Stołąp”, czyli wieżę obronną, solidnie zbudowaną wg budownictwa cysterskiego. Wokół wieży był klasztor i załazek miasta, czyli podgrodzie, które z biegiem czasu sięgało aż do pierzei północnej Rynku Głównego. Ta część miasta została obudowana cegłą i kamieniem, Miasto stało się wnet klasztorem i dobrym punktem strategicznym w celu nawracania plemion pruskich na wiarę chrześcijańską. Przybywało coraz więcej ludności polskiej i pruskiej. Ludność osiedlała się od Góry Zamkowej aż do Strugi Młyńskiej, tworząc obszar miasta. Zakon cystersów działał aż do 1245 r., kiedy to bp.

¹ Jedna z wersji nazw Grudziądza.

² Było to stare koryto południowej odnogi rzeki Ossy. Informacja o nim występuje w przywilejach lokacyjnych Grudziądza.

Chrystian zmarł. Następnie przeniesiono zakon w 1250 r. do Gardei³. Następcą głowy kościoła chrześcijańskiego był na tym terenie biskup pomezanski – Ernest z Torgawy, który dnia 22.12.1255 r. ustalił biskupstwa Ziemi Chełmińskiej, Pomezanii i Warmii.⁴ Grudziądz prawdopodobnie był przez kilka lat stolicą biskupstwa pomezanskiego.

Nadzór nad rozwojem miasta i zamku sprawowali komturowie Ziemi Chełmińskiej, rezydujący w Chełmnie do 1285 r. a następnie w grodzie w Lipienkach, który był stosunkowo obszarowo mały, ale silnie obwarowany. Oparł się nawet nawałnicy plemion pruskich na czele ze Skomandem, w 1277 r., tak jak i Grudenz (wg Froelicha, uważając, że miejscowość ta należy do Pomezanii, rządzona przez „Rycerzy polskich”). Historycy np. Xaver Froelich i Conrad Steinbrecht potwierdzali, że zamek jak i gród wznosili Polacy, już przed Krzyżakami⁵.

Miejscowość Lipienek, było to wójtostwo, mające swojego kanclerza (kancelistę), czyli administrację sprawującą władzę nad 13-toma mniejszymi komturstwami i miało bezpośredni kontakt z siedzibą Mistrza Krajowego Zakonu Krzyżackiego Najświętszej Maryi Panny w Zantyrze, a później Mistrza Krajowego Prus w Elblągu. Za panowania komtura Ziemi Chełmińskiej Bertholda von Nordhausena (1274-1277) mieszkańcy mieli swobodę działania. Miasto się rozrastało.

2. Występujące postacie o nazwisku „Herman”

a) W tym czasie ważną postacią wśród mieszkańców miasta był „menniczny” Herman, z którego pożyczek korzystali książęta wschodnio-pomorscy, jak Sambor II w 1269 r. i Mściwój II w 1275 r. Ów menniczny był obywatelem przedkrzyżackiego Grudziądza związany z obywatelami lubeckich miast, Gdańska, Tczewa, Zantyru i Elbląga. W 1293 r. menniczny Herman otrzymał za udzieloną pożyczkę wieś Brzuszcze k. Tczewa, gdzie też zamieszkał. Z tego wynika, że przedkrzyżacki Grudziądz był miastem bogatym w tym czasie i liczącym się, skoro miał takich obywateli. Stosunki mieszkańców miasta były przyjazne z mieszkańcami Pomorza. Jak twierdzą nawet historycy niemieccy, komtur Berthold von Nordhausen był władcą nieudolnym.

b) Dopiero komtur Ziemi Chełmińskiej Herman von Schönberg (1277-1289) zaprowadził „silne rządy”, wytyczając m.in. obszar dla miast i osad, sprowadził ludność głównie z Saksonii, Śląska, w celu ich zasiedlenia. Jak wynika z historii, miasto w tym czasie się rozbudowało, jak i pobliskie Przedmieście Toruńskie za Strugą Młyńską⁶, po jej lewej stronie. Prawdopodobnie w tym czasie wykopano obecny „Rów Hermana”, który łączył południową część jeziora Tuszewo z Wisłą.

c) Trzecia postać „Herman” występująca w akcie erekcyjnym dla miasta Grudziądza z dnia 18.6.1291 r. Był to kanclerz z Lipienka, który prowadził administrację wymienionych 13 komturstw. Był on księdzem zakonnym i pochodził z Czech.

Obecni przy nadaniu aktu erekcyjnego byli:

Komtur Krajowy Prus – Meinhard z Querfurtu,
Brat Johann von Alfensleben – Komtur Ziemi Chełmińskiej,

³ Prawdopodobnie w Grudziądzu biskup Chrystian zamierzał zbudować klasztor cysterski.

⁴ Podziału na diecezje dokonał w 1243 legat papieski, dominikanin Wilhelm z Modeny. Dnia 22.12.1255 r. biskup pomezanski Ernest przekazał Grudziądz Krzyżakom i przeniósł swoją siedzibę do Kwidzyna.

⁵ W 1278 r. razem z rycerzem zakonnym Bertoldem w Grudziądzu przebywał polski rycerz Piotr.

⁶ W tym przypadku to jest Ossa. Struga Młyńska, zwana też Młynówką płynęła wzdłuż ulicy Groblowej, obecnie jest pod domami, między ulicami Murową i Groblową. Strugę Młyńską zasklepiiono ok. 1810 r. Najprawdopodobniej skręcała poniżej ulicy Mickiewicza, w kierunku wieżyczki wodociągowej (Sztuki Wodnej) i napędzała w niej koło wodne (Paternoster).

Günter von Schwarzburg – Komtur grudziądzki,
Konrad Sack – późniejszy mistrz krajowy i inni.
Wielką zasługą Komtura Meinharda z Querfurtu było pobudowanie wałów ochronnych na Wiśle i regulacja innych rzek i rowów.

Z biegiem czasu, po wysychaniu jeziora Tuszewskiego wytworzył się w południowej części tegoż jeziora tzw. „Czarny Rów” – Schwarzer Graben (pomiędzy obecnymi ulicami Droga Łąkowa a Parkową i Cegielnianą), który zbierał wodę i dostarczał ją do Rowu Hermana (obecnie okolice Teatru Miejskiego. Znikł dopiero w XX wieku. Przy dużych opadach deszczu i występującej dużej ilości w Wiśle powstawała tzw. cofka i dlatego teren był często zalewany. Dopiero po uregulowaniu kanału poprzez budowę śluz (1908 r.) i przepompowni (1956 r.) przepływ został uregulowany.

3. Dopływy do rowu Hermana

Rów Węgrowski – mylnie nazywany przez kartografów „Rowem Hermana”. Rów ten ma długość ok. 4 km i łączy wzgórze i wieś w Węgrowie z Rowem Hermana. Powstał z inicjatywy mieszkańców Grudziądza, gdyż odczuwano w XIV w. brak wody pitnej, jezioro Tuszewo zanikało. Przekopana odnoga Ossy (obecnie kanał Trynka) była zamulona i wysychała. Pobór wody z Wisły był uciążliwy ze względu na transport, jak i dojście do właściwego nurtu koryta rzeki. Zezwolenie na budowę rowu dał w 1386 r. komtur Baldwin von Frankenhöfer z Pokrzywna, połączono go ze Strugą Młyńską zwaną „Młynówką”.⁷

W 1415 r. zbudowano wodociąg z kołem wodnym i zastosowano rurociągi drewniane w celu doprowadzenia wody do studzien znajdujących się w mieście.⁸ Wodociąg istniał do końca XIX wieku i był umiejscowiony pomiędzy obecnymi ulicami Klasztorną i Małogroblową. Ze względu na nadmiar wód i zalewania Młyna Dolnego połączono Rów Węgrowski na Tuszewskiej Grobli z Rowem Hermana (obecnie ul. W. Rapackiego), ale kiedy to nastąpiło – nie wiadomo⁹. Do rowu dołączono też inne rowy melioracyjne z pól Tuszewa po jego prawej stronie.

Należy wrócić do 1552 r., kiedy to oczyszczono dawną odnogę Ossy, za królów Zygmunta – Starego i Augusta (patrz: „Grudziądz”, rok 2 (1992) Nr 1. Konstanty Ossowski (1873-1971), Trynka w Grudziądzu – jej historia i znaczenie).¹⁰

Rów Węgrowski dziś spełnia niemałą rolę w gospodarce Grudziądza. Odprowadza ścieki z niektórych zakładów, dlatego można było na osuszonych terenach rozbudować część miasta. Przeciętny spadek rowu wynosi 0,82‰. W miejscach wypływu wód gruntowych i na terenie miasta rów ten zamarza. Średnia wartość przepływu wody wynosi ~ 0,15 m³/sek.

Struga Gać – Struga ta była granicą pomiędzy komturstwem pokrzywieńskim a grudziądzkim. Obecnie jest końcowym dopływem rowu Węgrowskiego i ma długość 4 km. We wczesnym średniowieczu struga ta była samoistnym dopływem Maruszanki, ze względu

⁷ Rów Hermana nie łączył się ze Strugą Młyńską. W 1639 r. planowano wykonać połączenie od Krowiego Mostu, ale do tego nie doszło.

⁸ Był to wodociąg przepływowy, grawitacyjny. Woda czerpana za pomocą Paternoster w Sztuce Wodnej, przelewana była do drewnianej skrzyni i następnie drewnianymi rurami doprowadzona do 4 studzien na terenie Grudziądza. Nadmiar kolektorem odprowadzany był do Strugi Młyńskiej. Taki kolektor zachował się w prześle mostu Bramy Bocznej, pod ul. Mickiewicza.

⁹ Węzeł przy ul. Rapackiego, przy dawnym Krowim Moście istnieje od średniowiecza. Rów Tuszewski jest starszy od rowu z Węgrowska. Informuje o tym wypis z przywileju lokacyjnego Grudziądza, z 1291 r. Wypis pochodzi z XV w. i posiada uaktualnioną sieć cieków wodnych. W tym miejscu jest informacja o rowach starym i nowym.

¹⁰ Kanał Trynka jest faktycznie wykonaniem nowych widel Ossy. Naturalne widły Ossy były za pośrednictwem Jeziora Tuszewskiego, w 1552 r. wykonano nowe połączenie przez Jezioro Tarpneńskie.

na topografię terenu, pogłębianie i odmulanie struga Gać zmieniła kierunek przepływu i połączono ją z Rowem Węgrowskim. Przypuszcza się, że to pierwsi osadnicy – Olędrzy sprowadzeni z Fryzji uregulowali tę strugę. Płynie ona równolegle do ulicy Miłoleśnej, zbierając wody z pobliskich ogródków działkowych i wsi Pastwiska. Następnie przecina drogę do Maruszy i płynie wzdłuż wsi Gać i osiedla Lotnisko, wpadając na północy do Rowu Węgrowskiego. Dziś Struga Gać pełni rolę rowu melioracyjnego. Na mapie z 1941 r. Niemcy nazwali ją Hoftgraben.

Rów Tuszewski – tzw. Czarny Rów. Po wyschnięciu jeziora Tuszewo w XIV i XV wieku, na terenie na wschód od miasta powstały liczne groble (patrz: mapa 1756 r.), wpadające do Rowu Węgrowskiego. Z biegiem czasu wytworzyła się jedna grobla, tzw. „Czarny Rów” przy Czarnej Drodze. Obecnie istnieje „węzeł” rowów to jest Tuszewskiego, Węgrowskiego, Hermana (oddalony ok. 50 m. od Mleczarni przy ul. Rapackiego). Rów Tuszewski zbiera wody z osiedli – Tuszewo, Kuntersztyn. Należy więc przyjąć jego długość na ~ 2 km, od ul. Łyskowskiego do wym. węzła trzech rowów.

Rów Tarpieński. W północnej części dawnego jeziora Tuszewskiego, po jego wyschnięciu powstały liczne rowy melioracyjne (obecnie na północ od ul. Łyskowskiego). Rowy te zbierają wody z pól Wielkiego Tarpna i Owczarek.

4. Proponowane nazewnictwo rowów melioracyjnych

Jak z tego wynika, długość rowów melioracyjnych po wschodniej i południowej stronie Grudziądza od północy do południa wynosi ok. 15 km i są one nazywane przez kartografów wspólnym mianem „Rów Hermana”, co jest wielkim nieporozumieniem. W odczycie ująłem już proponowane nazwy i tak:

Rów Hermana – od węzła przy ul. Rapackiego, obok teatru do portu rzecznego.

Rów Węgrowski – od źródeł w Węgrowie do węzła tj. połączenia z Rowem Hermana i Rowem Tuszewskim.

Rów Tuszewski – od ul. Łyskowskiego do węzła przy ul. Rapackiego.

Rów Tarpieński – od pól Wielkiego Tarpna do Rowu Tuszewskiego.

Struga Gać – od źródeł do połączenia z Rowem Węgrowskim.

Inne propozycje nazw rowów i kanału zostały omówione w poprzednich „Biuletynach KMDG” i tak:

Kanał Trynka. Wobec licznych nieudomówień, należy zmienić na kanał Zygmuntowski lub królów Zygmuntów.¹¹

Maruszę zmienić na Maruszanki z dopływem Rów Wiktorowski, wpadającego do niej w Pokrzywnie.

Rudniankę na Rudniczankę, która wypływa z jeziora Rudnik i płynie do Jeziora Rząd.

Wymienione w p. 2 i 3 nazwy są powszechnie używane przez społeczeństwo. Natomiast nazwę Rów Hermana należy przypisać komturowi Ziemi Chełmińskiej Hermanowi Schönberg (1277-1289) za jego wkład w uregulowanie obszaru i ustalenia władzy komturstwa grudziądzkiego.

Opis zdjęcia: obwoluta książki prof. K. Zielińskiej-Melkowskiej, Lokacja Grudziądza w roku 1291. Studium historyczno-archiwalne, Toruń 1991. Na obwolucie mapa Prus wg Kacpra Hennenbergera. Na niej Grudziądz w widłach Ossy i zaznaczone Jezioro Tuszewskie.

Link do artykułu źródłowego w Internecie:

<http://www.mmgruziadz.pl/artukul/zamek-w-gruziadzu-odc-7>

¹¹ Kanał Trynka jest nazwą historyczną. Zastąpił nazwę rzeki Ossa w lustracji starostwa grudziądzkiego z 1739 r. W lustracji starostwa grudziądzkiego z 1603 r. jest jeszcze nazwa rzeki Ossa.